

Verslag Bouwmeestersdebat 1 november 2016, Scheveningen
Spreekers: Floris Alkemade, Leo Van Broeck, Arna Mackic, Erik Pasveer en Christian Rapp
Moderator: Indira van 't Klooster (Architectuur Lokaal)

Het Bouwmeestersdebat is een initiatief in het kader van het Bouwmeestersnetwerk van Architectuur Lokaal en de Rijksbouwmeester

Inleiding

Maatschappelijke opgaven zijn niet direct ontwerpogaven. Vluchtelingenopvang is in eerste instantie een politiek probleem, vergrijzing is een demografisch probleem, aan de basis van veel problemen in het onderwijs en de zorg ligt een steeds veranderende visie en een teveel aan bureaucratie. In veel gevallen zijn visie, diplomatie en (financierings)bereidheid de oplossingen. Pas *daarna* kan de ontwerper aan de slag. Toch voelen veel ontwerpers zich vanuit een maatschappelijke verantwoordelijkheid betrokken bij het debat daarover. Zij willen hun kennis inzetten voor de samenleving, in de wetenschap dat zij kunnen bijdragen aan het vergroten van het maatschappelijk *bewustzijn* rondom problemen en het verbeelden van een oplossing(srichting). Daarom is het belangrijk dat bestuurders, beleidsmakers en ontwerpers nauw samenwerken bij het ontwikkelen van toekomststrategieën, zodat maatschappelijke opgaven daadwerkelijk ontwerpogaven *kunnen* worden. De Rijksbouwmeester wil hier graag een rol in spelen en heeft zijn agenda hierop ingericht.

Bij de werkbrunch gingen (Rijks)bouwmeesters en stadsarchitecten met elkaar in gesprek over de vraag welke middelen een architect tot zijn beschikking heeft om maatschappelijke problemen te adresseren. Twee grote vraagstukken stonden daarbij centraal: de maatschappelijke tweedeling (rijk/arm, etnisch, onderwijs, zorg, financiële middelen) en de al dan niet daarmee samenhangende (religieuze) spanningen. De oplossing wordt vooral gezocht in de vormgeving van de publieke ruimte.

Drie architecten, die ieder op een andere manier vorm geven aan de onbeschermde titel stadsarchitect, bijten het spits af met een analyse van de rol die publieke ruimte en stadsontwerp speelt in het oplossen van bovenstaande maatschappelijke problemen.

Erik Pasveer is hoofd stedenbouw bij de gemeente Den Haag, maar hij voelt zich stadsarchitect. Hij waakt ervoor zich te concentreren op problemen en wil ze bewust niet benoemen. De Hofstad, de stad van het veen en het zand: dat legt de nadruk op de verkeerde dingen. Liever richt hij de aandacht op positieve ontwikkelingen en de potenties van Den Haag. Een nieuw narratief is daarbij belangrijk. Den Haag Kennisstad bijvoorbeeld, of Den Haag als stad voor starters en pioniers. In alle gevallen gaat het dan om het zoeken naar manieren om te verbinden. Hiervoor biedt het Centraal Station een goed aanknopingspunt.

Arna Mackic kan dit uitgangspunt van harte onderschrijven. Ze kwam als jong vluchteling vanuit een verscheurd Joegoslavië in Nederland terecht, in een identiteitsloze flat in Amsterdam. “Als iets belangrijk is bij integratie is dat het verschaffen van en toegang bieden tot een nieuwe identiteit. Anders kunnen nieuwkomers niet anders dan vasthouden aan wat ze al hadden.” Als architecte ging ze terug naar Bosnië om te onderzoeken hoe ontwerp kan bijdragen aan het verschaffen van een gedeelde identiteit in een verscheurde stad. De kracht ligt niet in van bovenaf opgelegde “neutrale zones”, de kracht ligt bij de mensen zelf, bij het aansluiten op een verleden dat alle inwoners delen. In Mostar is dat de brug, waar mensen met alle mogelijke nationaliteiten vanaf duiken op weg naar volwassenheid. In elke stad moet een architect zoeken naar die bron. Dat is in Aleppo, Amsterdam of Den Haag niet anders.

Voor **Christian Rapp** ligt hier de bottleneck. Zijn stad is verscheurd, niet zozeer door religieuze spanningen als wel door politieke identiteiten die elkaar afwisselen per verkiezingsjaar. Maar ook gedurende een collegeperiode speelt politieke verdeeldheid een grote rol. Rapp is sinds januari 2016 stadsbouwmeester van Antwerpen. Hij werkt drie dagen per week aan een agenda die moet leiden tot meer woningen in de stad, zonder dat de prijzen stijgen of dat bepaalde wijken alleen nog maar voor bepaalde inkomensgroepen beschikbaar zijn. Zijn oog is daarbij gevallen op het Noordereiland, waar hij 30.000 woningen in hoge dichtheid kwijt kan. Maar het politieke draagvlak is fragiel en explosief. Toch is zijn overtuiging dat dat de belangrijkste taak is van een stadsarchitect: zorgen voor goede betaalbare woningen in veilige gebieden met aangename voorzieningen.

Het grote Rijksbouwmeestersgesprek

Met de ervaringen uit Den Haag, Mostar en Antwerpen gaan **Floris Alkemade** en **Leo Van Broeck** met elkaar in gesprek. Ter introductie vergelijkt de moderator beide Rijksadviseurs met betrekking tot opdracht, mandaat, omvang bureau.

Vergelijking	Leo Van Broeck	Floris Alkemade
Aanstelling	Fulltime	Drie dagen per week
Fte	19	20
Taken	Architectenselecties	Architectenselecties
	Uitvoering Vlaams architectuurbeleid	Herbestemming Rijksvastgoed
	Bevorderen architectonische kwaliteit in Vlaanderen	Kunstopdrachten
	Gevraagd en ongevraagd advies	Gevraagd en ongevraagd advies
Team	Op termijn wellicht Bouwmeestercollege	College Rijksadviseurs

De ambities van de beide bouwmeesters kennen veel overeenkomsten. Alkemade zoekt “maatschappelijke meerwaarde in een eroderend publiek domein”. Van Broeck zoekt “breed maatschappelijk draagvlak onder alle lagen van de bevolking”. Alkemade heeft drie dagen per week om dat te bereiken en de Rijksvastgoedportefeuille als stuurmiddel. Van Broeck is fulltime betrokken bij de selectie van ontwerpers en de uitvoering van het Vlaams architectuurbeleid. Beide adviseren gevraagd en ongevraagd hun kabinet en hebben zo’n 20 fte tot hun beschikking.

Korte toelichting van de bouwmeesters?

LvB: “Het gaat niet meer over materialiteit, proporties van ramen en kleurgebruik, maar om de maatschappelijk meerwaarde. Hoe krijg je ‘gemengdheid’ in de buurt? Hoe activeer je voldoende diversiteit aan functies? Begint men aan het idee om duizend kansarmen in een ontwerp op te nemen, dat krijg je nooit goed, daarmee wordt de rol van ontwerp overschat. Het gevaar is dat we ons gaan bezighouden met beeldkwaliteit.”

FA: “Het gaat over integratie van verschillende bevolkingsgroepen. Integratie heb je alleen als er interactie is. Interactie kun je zo formatteren dat het bijna vanzelfsprekend is. Stedelijke ruimte is misschien wel het laatste domein waar deze interactie plaatsvindt. Daar moeten wij als ontwerpers dus actief zijn.”

Welke middelen heb je als Vlaams bouwmeester om op deze uitgangspunten te sturen?

LvB: Processen begeleiden. Het begeleiden van lokaal bestuur in de orde van een verbouwing. Zo vroeg mogelijk in het proces betrokken worden. Vraag wat is er mis met het gebouw? Wat is de behoefte? Is de locatie bestudeerd? Hoe zit het met de mobiliteit? Organisatie van de selectieprocedure begeleiden, jury samenstellen. Ik mag niet kiezen, dus moet ik het proces des te beter regelen. Ministers Ruimtelijke Ordening en Financiën kunnen een beroep doen op ons. Visie formuleren, intermediair tussen deze partijen? Bemiddelen.

FA: In Nederland is de Rijksbouwmeester direct verbonden aan het Rijksvastgoed. De Rijksbouwmeester heeft veel slagkracht samen met de Rijksgebouwendienst. Tegelijkertijd is het een lastige positie, ieder publiek gebouw is verworven met publiek geld; als je daar iets mee doet heb je met de publieke zaak van doen. Het Rijk vindt het vanzelfsprekend dat alleen op geld wordt gestuurd, maar ik vind dat er ook mogelijkheden moeten worden gecreëerd om ook andere eisen te stellen. Hoe je die bewaakt, dat is een interessant spel. (voorbeeld : koepelgevangenis). Belangrijk is het inzetten van ontwerpkracht (agenderen waar moet een architect zich op richten). Interessant ook in verband met de crisis. De beroepsgroep moet veranderen. Opnieuw definiëren waar we mee bezig zijn.

Publieke ruimte lijkt een logisch domein om de samenleving te verbeteren, maar zijn er meer gebieden waar je mee aan de slag kan (zorg, onderwijs).

Zijn er in de zaal stadsbouwmeesters met goede voorbeelden die aansluiten bij dit thema?

Max van Aerschot (Stadsbouwmeester van Haarlem): Probleem is dat we het publieke domein wel vastleggen, maar er wordt nauwelijks een vervolg gegeven aan visievorming voor de openbare ruimte. De vraag: waarom, met wie, waar en met welke methodes gaan we dat financieel invullen wordt niet gesteld door de lokale overheid. Zij moet investeren en initiatief nemen.

Het gevaar is dat, in de traditie van ons ruimtelijk denken, de projecten overheersen en het publieke domein vanzelf goed moet komen. Maar dat is niet zo. Ik probeer het fenomeen van “de straat” op de politieke agenda te krijgen. Volgende stap is: hoe gaan we van ‘beheer en onderhoud’ naar visie: werken aan programma-ontwikkeling. Mijn vraag voor de Rijksbouwmeesters: hoe gaan jullie ons helpen?

LvB: Deze vraag is een mooi cadeau. Ik wil beginnen te helpen bij de architectuuropleidingen, ik wil met hen gaan praten. We zijn gaan geloven dat je een stad maakt met gebouwen. Maar een stad maak je met publieke ruimte en een programmering. Steden hebben de kritische massa nodig om te functioneren (dichtheid, stadsnatuur, mobiliteit).

FA: Publieke ruimte is sterfelijk, je hebt in Europa mooie steden, met monumentale ruimten, die we als vanzelfsprekend beschouwen. We denken dat we daar geen aandacht aan hoeven te besteden. We denken dat de markteconomie daar geen kwaad kan. Maar de markteconomie heeft er voor gezorgd dat het publieke programma een winkelprogramma is geworden. Zonder winkels kunnen we ruimtes niet langer animeren. Ik wil helpen door te pleiten het maken van goede ruimte zonder commerciële functies die de straat/de publieke ruimte (winstgevend) moeten dragen.

Kan ontwerp ervoor zorgen dat die publieke ruimtes worden toegeëigend?

Max van Aerschot: Het is nog erger: er is geen geld voor ontwerp, we moeten het financieren. Maar hoe gaan we gezamenlijk het financieringsmodel veranderen?

LvB: Permanente kwantitatieve economische groei op een eindig ecosysteem als de aarde is een groot probleem. We moeten inzetten op kwaliteit in plaats van kwantiteit. We moeten beginnen met materialiteit in twijfel te trekken. Niet alleen ruimtelijke nederigheid, maar materiele economische nederigheid. Dan zal er opnieuw overheidsgeld beschikbaar zijn.

Luuk Tepe (Stadsbouwmeester Openbare Ruimte van Arnhem): In de gemeente Arnhem wordt geïnvesteerd in openbare ruimte. Op onderhoud wordt bezuinigd maar de Provincie wil veel in de stad investeren. Gedeelde ruimte, confrontatie en *shared space* (alle verkeerssoorten met elkaar confronteren) ervaart men als onprettig, maar het is wel veilig. Dat werkt voor de omgang tussen verschillende bevolkingsgroepen niet anders. Ik heb ervaren dat als je een groot park maakt mensen vraagt wat wil je in dat park, dat zij geneigd zijn om de ruimte op te delen in allerlei verschillende groepjes: Turken, bejaarden, kinderen (0-4, 4-8, 8-12). De rol van de ontwerper is niet het maken van een iconisch beeldkwaliteitsding maar het samenbrengen van allerlei creativiteit. Het Arnhemse Aardvarken van Florentijn Hofman is een goed voorbeeld: een totaal ongepland proces, evenement, ongeacht cultuur iedereen doet mee.

Geeft gebrek aan identiteit van de ruimte wel voldoende mogelijkheid om de ruimte toe te eigenen? Of juist niet? (refererend aan Arna Mackic)

Luuk Tepe Daar heb ik geen duidelijk antwoord op. Maar de openbare ruimte moet aansluiten bij identiteit van de stad, het landschap, de plek, het gebied, minder op specifieke culturen.

Er zijn ook onderzoeken waaruit naar voren komt dat mensen juist van afgebakende ruimten met duidelijke gebruiksprofielen mensen een veilig gevoel krijgen. Hoe kijken jullie daar tegen aan?

FA: Ik geloof daar niet in. Hoe minder hekken in de stad, hoe beter. Dit moet op de agenda. Het is nog niet vanzelfsprekendheid om over de publieke ruimte na te denken. Het besef moet ontstaan dat de publieke ruimte niet vanzelfsprekend is, dat we die moeten onderhouden en cultiveren. Zet het op de agenda, experimenteer, kijk wat werkt. Een deel van onze rol is te agenderen dat publieke ruimte niet vanzelfsprekend is.

Erik Pasveer: Een eigenschap van de steden is dat ze groeien. Mensen komen naar de stad omdat ze voorspoed en geluk zoeken. Er is maar één reden waarom mensen naar de stad komen, dat is de "ander": daar ligt de opgave van de ontwerper.

Lara Schrijver (Hoogleraar Architectuur Universiteit Antwerpen): Een extra component is schaal: Is er een rol die de Rijksbouwmeesters kunnen spelen bij het identificeren van de kantelpunten tussen intimiteit en interactie? Er bestaat een schaal waarbij de interactie bijna onmogelijk wordt. Miljoenenplein vs schouwburgplein Rotterdam. Hoe hebben jullie daar een rol in?

FA: In Kaapstad kunnen de hekken om universiteitsterrein (open verbinding met de wijk) niet weg, omdat ze daadwerkelijk de veiligheid waarborgen. Wij kennen in Europa geen *no go area's*. Schaal speelt zeker een rol, maar uiteindelijk gaat het om goede ruimte maken.

EP: Er is segregatie, maar hoe relevant is die? Als je maar lang genoeg bezig bent met het vraagstuk segregatie, ga je vanzelf alle problemen in de stad benoemen in termen van segregatie. Terwijl die stad zelf daar misschien al helemaal niet meer mee bezig is. Geen hekken en afbakening dus, maar andere vragen stellen, kijken naar andere domeinen, dan gaat het over kwaliteit.

Loes Oudenaarden (Stadsbouwmeester Amersfoort): Publieke ruimte stond onderaan de prioriteitenlijst van de gemeente. Segregatie is in Amersfoort op minder grote schaal aanwezig dan in andere steden. In Amersfoort hebben we de nieuwe stad, zzp-ers, veel aandacht voor de openbare ruimte, maar ook te weinig integratie. Er zou meer ruimte voor regie moeten komen in de Nederlandse steden.

Slotwoord College van Rijksadviseurs

Nieuw college met een nieuwe agenda: hoe passen de besproken thema's daar in?

FA: Wij zijn nu bezig met het formuleren van deze thema's. We hebben in het CRA nu twee Rijksadviseurs voor de fysieke leefomgeving, zij het vanuit verschillende invalshoeken (Berno Strootman voor het landschap en Daan Zandbelt voor de infrastructuur). Daarmee hebben we als College al weer meer gedeelde ruimte en thematiek.

Daan Zandbelt: Binnen het domein van infrastructuur en stad gaat het om het creëren van ontmoetingen. Stations zijn daarvan een mooi voorbeeld. Stations zijn zich aan het transformeren van efficiënte overstapmachines tot ontmoetingsplek. Niet alleen geplande, maar ook onverwachte ontmoeting.

Wat is een mooi voorbeeld waarin de thematiek van vandaag naar voren komt, waar een architect stedenbouwkundige een rol kan spelen?

1. Witte de Withstraat Rotterdam - uitgaansstraat en culturele as, verbindt Museum Boijmans en het Museumpark met de rest van de stad. Twee instituten in een monumentaal pand samenbrengen.
2. Nieuwe Binnenweg - lange tijd een racebaan en scheiding tussen twee buurten. Is opnieuw ingericht. Heeft groot effect op de buurt. (investering die effect heeft op de langer termijn)

Berno Strootman: Zijtaart, Brabants dorp, klooster bestaansreden van het dorp. Daarbij een kerk. Klooster zou leeg komen te staan. Klooster had een centrale plek in het dorp. Verschillende functies zijn in het klooster samengebracht. Nieuwe school in het klooster, oudere woningen, geenschappelijke ontmoetingsplek. Kreeg klooster een nieuwe plek in maatschappelijk leven.

Afsluiting FA: Het is heel goed om tussen bouwmeesters deze discussie te voeren. Het gaat om opbouwen van cultuur en besef dat er aan het openbaar gebied gewerkt moet worden. Ontwerp speelt een grote rol speelt in maatschappij, maar niet vanzelfsprekend. Er zijn momenteel veel ontwikkelingen (segregatie, automatisering) die de manier waarop we leven fundamenteel veranderen. Er is eigenlijk maar één constante, dat is de stad waarin we wonen. De fysieke omgeving zou in staat moeten zijn veranderingen te accommoderen. En daar ligt voor ontwerpers een mooie

taak. Graag zet ik daarom dit overleg op meer structurele wijze voort in een reeks bijeenkomsten in 2017 en 2018.

